

A detailed oil painting of Emperor Charles V, shown from the chest up. He is wearing ornate, dark armor with gold and silver accents. He has a full, dark beard and mustache, and his hair is dark and wavy. He is looking slightly to the right of the viewer with a serious expression. The background is dark and textured.

GEOFFREY PARKER

KEIZER KAREL V

LANDSHEER VAN DE NEDERLANDEN,
HABSBURGS WERELDHEERSER

Geoffrey Parker

KEIZER KAREL V

Landsheer van de Nederlanden,
Habsburgs wereldheerser

Uitgeverij Omniboek

Inhoud

Woord vooraf	7
Namen, titels, afstanden, dateringen, citaten	16
DEEL I: DE JONGE KAREL	19
1 Van hertog van Luxemburg tot prins van Castilië, 1500-1508	21
2 De prinselijke wees, 1509-1514	43
3 De lastige erfenis, 1515-1517	61
<i>Portret van de keizer als jongeman</i>	83
DEEL II: SPEL DER TRONEN	87
4 Van koning van Spanje tot koning der Romeinen (rooms-koning), 1517-1519	89
5 Van vrede via rebellie naar oorlog, 1519-1521	113
6 Overwinning ternauwernood, 1521-1525	139
7 Een nederlaag, weggesleept voor de poorten van een overwinning 1525-1528	157
8 Kampioen van de westerse wereld, 1528-1531	185
<i>Portret van de keizer als renaissancevorst</i>	207
DEEL III: 'HEERSER VAN EEN RIJK WAAR DE ZON NOOIT ONDERGAAT'	227
9 De laatste kruisvaarder, 1532-1536	229
10 Jaren van tegenslag, 1536-1541	255
11 Rekeningen vereffenen, deel I: Gelre en Frankrijk, 1541-1544	283
12 Rekeningen vereffenen, deel II: Duitsland en Italië, 1545-1548	309
13 Amerika wordt getemd	343
<i>Portret van de keizer in de kracht van zijn leven</i>	375
DEEL IV: NEERGANG	391
14 Pater familias, 1548-1551	393
15 Karels laatste veldtochten, 1551-1554	421
16 Rusteloos retireren, 1555-1558	451
17 De keizer in historie en legende	479
Epiloog: Balans van de regering	493

Bijlagen:	523
I: De <i>Memoires</i> van de keizer	523
II: Het leven na de dood van het lichaam van Karel V	526
III: Karels laatste instructies aan Filips II	530
IV: 'Infante Isabel van Castilië, dochter van Zijne Majesteit de Keizer'	533
Dankbetuiging	535
Chronologie	539
Afkortingen in noten en bronnen	543
Noten	547
Bronnen en literatuur	573
Lijst van kaarten en tabellen	600
Personenregister	601

Namen, titels, afstanden, dateringen, citaten

Als er een algemeen aanvaarde Nederlandse versie van een buitenlandse plaatsnaam bestaat, is die gebruikt (Wenen in plaats van Wien, enzovoort); in andere gevallen is de lokale schrijfwijze gevolgd. Een uitzondering vormt de hoofdstad van het Ottomaanse Rijk: in alle aan oorspronkelijke bronnen ontleende verwijzingen daarnaar wordt de toenmalige benaming 'Constantinopel' gebruikt; in alle andere gevallen wordt verwezen naar 'Istanboel'. Hetzelfde geldt voor namen van hoofdpersonen: als er een algemeen aanvaarde Nederlandse versie van iemands naam bestaat (Filips, Karel, enzovoort), is die gebruikt. In de overige gevallen is de versie gebezigd die de persoon zelf verkoos. Verschillende mensen met eenzelfde naam vormen een uitzondering. Hoewel hun identiteit gewoonlijk kan worden opgemaakt uit de context, verwijst 'Catalina' naar Karels jongste zus en 'Catharina' naar hun tante, Catharina van Aragon. 'Margaretha' duidt op Karels tante Margaretha, aartshertogin van Oostenrijk en hertogin-weduwe van Savoye, en 'Margarieta' op Karels buitenechtelijke dochter, hertogin van Florence en later van Parma (in de bronnen uit die tijd aangeduid als 'Madama', in de Nederlandse historiografie doorgaans als 'Margaretha van Parma'). Met 'María' wordt gewoonlijk Karels oudste wettige dochter bedoeld; met 'Marie' zijn zus, de koningin van Hongarije (na 1526 koningin-weduwe); en met 'Mary' wordt ofwel de zus of de oudste dochter van

koning Hendrik VIII aangeduid, die beiden op enig moment met Karel verloofd waren.

Personen die van titel veranderen, vormen een bijzondere uitdaging. Antoine Perrenot de Granvelle (1517-1586) voerde van 1540 tot 1562 de titel 'bisschop van Atrecht' en heette daarna 'kardinaal Granvelle', maar in dit boek wordt hij steeds aangeduid als 'Perrenot' om hem te onderscheiden van zijn vader, Nicolas Perrenot de Granvelle (1486-1550), die in dit boek wordt aangeduid als 'Granvelle'.¹ Karels grootvader Maximiliaan (1459-1519) kreeg ook meermaals een andere titel. Hij begon als aartshertog van Oostenrijk, aan welke titel hij vanaf 1477 toen hij met hertogin Maria trouwde de titel van hertog van Bourgondië toevoegde. In 1486 ging hij zich 'koning der Romeinen' (rooms-koning) noemen, en vanaf 1508 veranderde dat in 'verkozen keizer'. Na de dood van zijn vader, keizer Frederik III, in 1493 duidden zijn tijdgenoten Maximiliaan doorgaans aan als 'de keizer', en zo verschijnt hij ook steeds ten tonele in deze biografie. Karel was ook 'verkozen keizer' nadat hij rooms-koning was geworden, totdat de paus hem tien jaar later de keizerlijke kroon op het hoofd zette, maar vanaf 1520 duidden vrijwel al zijn tijdgenoten hem aan als 'de keizer'. Karel gebruikte zelf in elk van zijn landen de traditionele titel voor de heerser van dat gebied. In Spanje voerde hij de titel *Rey Católico* ('de Katholieke Koning') die zijn grootouders Ferdinand en Isabella was verleend, en on-

dertekende hij alle documenten met 'Yo el Rey' (Ik, de koning), zelfs wanneer hij aan zijn vrouw of zijn kinderen schreef. Hij ondertekende documenten in het Latijn, Duits en Italiaans als 'Carol' of 'Carolus', Franstalige documenten met 'Charles' en Nederlandstalige documenten met 'Karel' of 'Kaerl'. In dit boek wordt Karel vanaf zijn kroning tot rooms-koning in 1520 tot de overdracht van de titel aan zijn broer in 1558 aangeduid als 'keizer'. En 'het Rijk' (met een hoofdletter) verwijst naar het 'Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie', waarover hij regeerde.

Sommige termen kregen in de loop van de tijd een andere betekenis, wat enige verwarring kan wekken. Zo dook het begrip 'protestant' voor het eerst in 1529 op als politieke term voor degenen die protesteerden tegen het intrekken van de drie jaar tevoren aan Duitse lutheranen verleende tolerantie. Het jaar daarop kreeg het een leerstellige betekenis toen de volgelingen van Maarten Luther hun Gebofsbelijdenis (Confessie) aan de Rijksdag te Augsburg aanboden. Maar, zoals Bob Scribner heeft opgemerkt, het bleef gedurende Karels regering 'iets van een politiek-religieus halfslachtig wezen, een onder diplomatieke en politieke druk uitgewerkte theologische stellingname om de politieke omstandigheden het hoofd te bieden'. Karel gebruikte afwisselend de termen 'zij die zijn afgeweken van de ware kerk', 'protestanten' en 'lutheranen' (zelfs voor degenen die aspecten van Luthers leer verwierpen, zoals Heinrich Bullinger in Zürich en Martin Bucer in Straatsburg). In dit boek verwijst de term 'lutheranen' echter uitsluitend naar volgelingen van Maarten Luther en verwijst de term 'protestanten' naar allen die het pauselijk gezag afwezen.²

De in de bronnen gehanteerde (lokale) afstandsmaten zijn steeds zo goed mogelijk omgerekend; alle afstanden worden weergegeven in kilometers.

De historicus ziet zich bij dateringen in de vroege zestiende eeuw voor diverse problemen gesteld. Volgens de Franse Stijl die gedurende Karels leven in het grootste deel van Noord-Europa werd gehanteerd begon elk jaar met Pasen (dat toen net als nu in opeenvolgende jaren op verschillende data viel).

Maar volgens de Romeinse Stijl, die vrijwel overal in Italië en Spanje werd gebruikt, begon ieder jaar op 1 januari, terwijl het in Venetië dan weer op 1 maart begon. Zo werd Karel volgens de Romeinse Stijl dus op 24 februari 1500 geboren, maar aangezien Pasen dat jaar op 19 april viel, vermeldden de meeste in Venetië, Frankrijk, Duitsland, Engeland en de Nederlanden opgestelde documenten dat hij op 24 februari 1499 werd geboren. Dit verschil in kalenders had alleen gevolgen voor de maanden tussen Nieuwjaarsdag en Pasen, en sommige briefschrijvers voegden 'vóór Pasen' toe om duidelijk te maken dat ze de Franse Stijl gebruikten – Venetianen voegden soms 'm.v.' toe: *more veneto* –, maar diverse schrijvers die cruciale informatie over Karel verschaffen, maakten gebruik van meer dan één kalender. Margaretha van Oostenrijk gebruikte doorgaans de Franse Stijl maar ging over op de Romeinse Stijl wanneer ze met iemand in Spanje correspondeerde, en haar vader Maximiliaan dateerde zijn brieven vaak volgens de stijl die gebezigd werd in de plaats waar hij zich op dat moment bevond, als beiden al de moeite namen om datum en/of plaats te vermelden. Door deze ongerijmdheden kunnen sommige brieven alleen op grond van de inhoud worden gedateerd. Helaas heeft de Franse archivaris André Le Glay, die een groot deel van de correspondentie tussen Maximiliaan en zijn dochter kundig heeft ontcijferd en gepubliceerd, ongeveer een derde van hun brieven van een verkeerde datum voorzien. In een van de brieven aan haar vader verklaarde Margaretha bijvoorbeeld dat Karel eerder die dag, op 'Pinkstermaandag', tijdens de jacht met zijn kruisboog een man had gedood. Zonder zijn reden hiervoor kenbaar te maken dateerde Le Glay deze brief heel stellig op 'mei 1513' en rangschikte deze bij andere brieven uit die maand. Sindsdien hebben bijna alle historici de datering van Le Glay kritiekloos gevolgd, ook al heeft Andreas Walther lang geleden aangetoond dat Margaretha haar brief op 5 juni 1514 schreef.³

De berichten van Italiaanse diplomaten, die een prominente plaats in dit boek innemen, leveren nog een complicatie op omdat ze de tijd indeelden vol-

gens een 24-uursklok die een half uur na de zons-
ondergang, die zich ongeacht het seizoen elke dag
'ore 2330' voordeed, begon. In 1521 berichtte de Ve-
netiaanse ambassadeur in Brussel bijvoorbeeld dat
Karel op 4 juli 'rond 21 uur' vertrokken was uit het
paleis om koning Christiaan van Denemarken te
verwelkomen, en dat hij 'een half uur in de nacht'
was teruggekeerd. En de volgende avond stelde hij
meewarig vast dat de twee vorsten na de avond-
maaltijd waren gaan dansen hoewel 'het twee uur
's nachts is, en ze gaan er nog steeds mee door'. Aan-
gezien de zon in Brussel in de maand juli rond 22.00
uur ondergaat, vonden de door de ambassadeur ver-
melde gebeurtenissen op 4 juli plaats om (respectie-
velijk) 19.30 uur en 23.00 uur, en beschreef hij ze op
6 juli om 00.30 uur.⁴ Die tijdsbepaling wordt in dit
boek gevolgd.

Ook het citeren uit zestiende-eeuwse documen-
ten stelt de historicus voor uitdagingen. Ten eerste
de schrijfwijze; zelfs bekende woorden en zegswij-
zen kunnen door veelvuldig gebruik van afkortin-
gen en een bizarre spelling heel onduidelijk worden.
Jason Powell heeft uitgerekend dat de vierentwintig
bewaard gebleven brieven van Sir Thomas Wyatt,
waarvan de meeste zijn geschreven toen hij tussen
1537 en 1540 Engels ambassadeur aan het keizerlijk
hof was, bijna 30.000 woorden bevatten, 'waaronder

3.380 afkortingen. Dat wil zeggen dat er in Wyatt's
handgeschreven proza per 8,43 woorden een af-
korting voorkomt.⁵ De correspondentie van Karel
en zijn Europese tijdgenoten wordt waarschijnlijk
door een zelfde aantal afkortingen gekenmerkt.
(Nieuwsgierige lezers mogen het van mij controle-
ren.) Wat het woordgebruik betreft, kan een woord
zelfs in één en hetzelfde document op verschillende
manieren worden gespeld. En dan is er de herha-
ling. In de vroege zestiende eeuw beperkten brief-
schrijvers zich zelden tot één woord wanneer ze er
twee of meer konden gebruiken, waardoor ze een
vermoeiende stoet synoniemen voorbij lieten trek-
ken. Zo zou Karel 'bevelen en gelasten'; hij 'reisde en
trok'; een handeling moest met 'misleiding en ge-
heimhouding' worden uitgevoerd; enzovoort. In dit
boek heb ik de oorspronkelijke woordkeuze en de
herhaling gerespecteerd maar de afkortingen aan-
gevuld. Lezers die geïnteresseerd zijn in de originele
citaten uit Spaanse bronnen, kunnen deze vinden in
Geoffrey Parker, *Carlos V: una nueva vida del empera-
dor* (Barcelona 2019). De oorspronkelijke citaten uit
Engelse bronnen en een uitgebreide beschrijving
van de bronnen waarop deze biografie berust, zijn
te vinden in Geoffrey Parker, *Emperor. A new life of
Charles V* (New Haven en Londen, 2019).

2 De prinselijke wees, 1509-1514

‘MAXI’

In 1855 stak de Franse historicus Jules Michelet de loftrompet over aartshertogin Margaretha van Oostenrijk, die als ‘de ware “sterke man” van de familie’, meer dan alle anderen, ‘het huis Oostenrijk grootmaakte’.¹ Net als het eindoordeel van Henri Pirenne gaat het hier om een overdrijving. Hoewel de aartshertogin zowel een bekwaam bestuurder als een vaardig diplomaat bleek, bereikte haar vader Maximiliaan veel meer, want hij belette niet alleen dat de Fransen de Nederlanden annexeerden, maar legde ook de basis voor een dominante positie van het huis Habsburg in Centraal-Europa, die vier eeuwen lang zou standhouden.

Zelfs de simpelste officiële documenten verkondigden de ondergeschikte status van de aartshertogin. Gewone missives tekende zij als ‘in opdracht van de keizer, Margaretha’, terwijl proclamaties werden uitgevaardigd ‘In opdracht van de keizer en van de aartshertog’. Haar vader benoemde ook alle voornaamste gezagsdragers, zowel geestelijke als wereldlijke hoogwaardigheidsbekleders, in de Nederlanden. Hoewel hij in 1510, ‘moe van de klagers die niet ophouden hem te plagen’, beloofde in de toekomst aanbevelingen van Margaretha en haar raad te volgen, bleef ‘Maxi’ (zoals hij brieven tekende) zijn dochter bestoken met bevelen, rechtstreeks als hij in de Nederlanden verbleef en op andere momenten per brief, vaak handgeschreven.²

De twee kwamen nu en dan in botsing met elkaar. In 1507 zette Margaretha een kort briefje op papier voor een van de adviseurs van haar vader waarin ze erop aandrong dat de keizer ‘me eerst zou vertellen wat hij heeft besloten, en niet doet wat hij gewoonlijk doet, en dat is me het ene te schrijven en dan het andere te doen’. Twee jaar later wekte de beslissing van haar vader om een deel van Franche-Comté, een gewest dat hij Margaretha had geschonken, af te staan aan een van zijn schuldeisers haar verontwaardiging. ‘Mijn heer, ik sta sprakeloos,’ liet zij Maximiliaan weten, ‘want het lijkt me dat naar mij, uw enige dochter, de voorkeur boven ieder ander zou moeten uitgaan.’ Ze voegde hier boos aan toe dat als Maximiliaan desondanks vastbesloten zou zijn ‘om deze landen af te nemen’, hij ze maar moest pakken ‘en ermee doen wat u wilt, ja niet alleen dit deel te nemen maar ook de rest van de Franche-Comté en al wat ik bezit, want ik zou u in niets ongehoorzaam willen zijn’.³ Dergelijke tirades lokten soms een tegenoffensief uit. In 1508 beweerde de keizer dat de brieven van zijn dochter ‘zo vol geheimzinnigheden’ stonden ‘dat het voor mij niet mogelijk is ze te begrijpen of zelfs op te maken waar ze over gaan’. Hij gaf aan hoe ze voortaan te werk diende te gaan, bovenal om ‘drie in plaats van tien zinnen te schrijven’. Twee jaar later stuurde hij haar die brieven ‘die we niet verbrand hebben’ terug omdat ze hem zo onredelijk voorkwamen ‘dat u me ge-

loof ik voor een Fransman houdt' (kennelijk de ergste belediging die de keizer in zijn repertoire had). Hij bracht haar vervolgens in herinnering: 'Ik heb u op uw post als landvoogdes van onze gebieden en onderdanen benoemd en altijd alleen maar goede dingen over u gezegd,' maar 'als u me zonder reden onbeschofte brieven blijft schrijven, zou ik binnenkort weleens van gedachten kunnen veranderen.'⁴

Dit was een loos dreigement, en Maximiliaan besefte dat maar al te goed. Zijn dochter was de enige die zijn beleid effectief kon uitvoeren, en dus behandelde hij haar normaliter liefdevol en hield hij rekening met haar. Zo kwam hij snel tot inkeer nadat hij haar had gezegd dat ze alles moest laten vallen en naar Luxemburg moest snellen om zijn bevelen per-

soonlijk in ontvangst te nemen, omdat 'dat uw dagelijkse inspanningen zou onderbreken om ervoor te zorgen dat 12.000 soldaten in de Nederlanden betaald worden, wat op het moment belangrijker is dan andere zaken; dus we zullen ons best doen om zelf naar u toe te komen'. Hij ging ook meer en meer haar politieke adviezen opvolgen. Toen Margaretha erachter kwam dat haar vader wilde toestaan dat Ferdinand, Karels jongere broer, grootmeester van de militaire orden van Spanje zou worden, liet zij hem glashard weten dat dit een rampzalig besluit was, 'dat niets ter wereld kon rechtvaardigen', omdat 'het zou volstaan om prins Karel te beroven van de koninkrijken van Spanje'. Maximiliaan kwam onmiddellijk tot inkeer.⁵

Portret van keizer Maximiliaan I. Olieverf op paneel, Albrecht Dürer, 1519. (Kunsthistorisches Museum, Wenen)

LANDSHEER VAN DE NEDERLANDEN, HABSBURGS WERELDHEERSER

‘De grootste man die ooit geleefd heeft, of ooit nog zal leven, is zojuist gestorven in de armen van Christus. Ik kan niet geloven dat hij dood is.’ Dit schreef Luis Quijada, de man die Karel V zevenendertig jaar lang had gediend. Toen het nieuws van Karels dood zich verspreidde, werden zijn leven en prestaties met uitbundige uitvaartplechtigheden gevierd. Meer dan 2400 kerken zouden een processie georganiseerd hebben, onder meer in Madrid, Napels en het Vaticaan. In Augsburg stond zijn broer Ferdinand aan het hoofd van een ‘grote dodenherdenking’.

Keizer Karel V (1500-1588) regeerde over een rijk ‘waar de zon nooit onderging’, hij was keizer van het Habsburgse Rijk, koning van Spanje, heer der Nederlanden en ridder van het katholieke geloof. Hij beval dat alle geschriften van Maarten Luther vernietigd moesten worden. Daardoor belandde hij midden in de godsdiensttwisten die Europa uiteenscheurden en ontketende hij de Nederlandse Opstand.

Over Karel V zijn tientallen biografieën verschenen, waarvan de eerste al tijdens zijn leven. In dit boek bundelt Parker, een van de beste historici van deze tijd, de uitkomsten van decennialang onderzoek in Nederlandse, Duitse, Franse, Italiaanse, Latijnse en Spaanse archieven. Deze nieuwe biografie, grondig en gedetailleerd, vol levendige ooggetuigenverslagen en prachtige illustraties, belicht elk aspect van Karels bewind en beziet de wereld door de ogen van de keizer zelf.

GEOFFREY PARKER (1943) is een gelauwerd historicus, gespecialiseerd in de zestiende en zeventiende eeuw. Hij publiceerde vooral veel over de relatie tussen Spanje en de Nederlanden. Hij is hoogleraar Geschiedenis aan de Ohio State University. In 2012 kende de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen hem de dr. A.H. Heineken-prijs voor geschiedenis toe voor zijn buitengewone werk op het gebied van de sociale, politieke en militaire geschiedenis van Europa tussen 1500 en 1650, met name op het gebied van Spanje, Filips II en de Opstand; voor zijn bijdrage aan de militaire geschiedenis in het algemeen; en voor de rol van het klimaat in de wereldgeschiedenis.

‘In een nieuwe, levendige biografie is Karel V genie noch opportunist. De Britse historicus Geoffrey Parker zet de keizer van een immens rijk neer als een voorzichtig en intelligente monarch.’

– Roelof van Gelder in *NRC Handelsblad*

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

ISBN 9789401916622 NUR 681

9 789401 916622